

Les amforetes Eb. 77

i algunes formes connexes de la
producció ceràmica
púnico-ebusitana tardana

per Joan Ramon

1 - PROPOSIT

Amb aquest breu article pretenem sintetitzar les dades que tenim a l'abast en relació a una de les formes ceràmiques d'època púnica mitjana avançada i tardo-púnica fabricada a Eivissa, que és un de tants exponents que demostren com Ebusus, des del segle VI aC, s'integrava progressivament al corrent cultural i formal de la *koiné* púnica de la Mediterrània Central.

A part d'estudiar el tipus Eb. 77, en comentarem, de manera més ràpida, alguns altres, en certa forma emparentats amb el primer, no sols quant a la morfologia, sinó també per ser produccions vasculars, obra dels mateixos terrissaires que fabricaren els Eb. 77.

2- INTRODUCCIÓ

A la classificació general de la ceràmica comuna púnico-ebusitana de M. Tarradell i M. Font (per bé que en part inèdit, cal agrair als autors els avanços que ens han permès fer d'aquest treball) el tipus objecte central d'aquest article és anomenat Eb. 77, però fins al moment, igual que succeeix amb moltes altres formes de la ceràmica púnica d'Eivissa, no ha estat pràcticament gens estudiat.

Fins fa quatre anys sols el magnífic exemplar núm 1 del nostre catàleg havia estat publicat, únicament de manera fotogràfica, amb pocs, per no dir inexistent, comentaris (Roman 1913, lám. XCII; Vives 1917, lám. XLII, núm 17) crítics.

En un mapa de formes de vasos trobats al jaciment de la Colònia de Sant Jordi a les Salines de Mallorca, D. Cerdà (1979, núm 158 a 167) publica alguns exemplars d'aquest tipus trobats al jaciment en qüestió i també al desembarcador menorquí de Cales Coves. A més a més inclou altres exemplars procedents d'Eivissa, els núms 158 i 161, que corresponen als núm 4 i 23 del nostre catàleg. En concret els

que Cerdà publica sota els núms 161 i 165 són dibuixos originals facilitats per nosaltres a l'esmentat investigador, que no fa cap comentari sobre les peces que publica. Es limita sols a presentar croquis indicant la procedència, no sempre de forma correcta. Així la 161 que ell situa a la platja de ses Figueretes a Eivissa, correspon en realitat a un possible peci que hi ha als illots Malvins, costa sud de l'illa (*infra*, 3.4.5.).

En 1980 A. Rodero, publicant la ceràmica púnica d'Eivissa conservada al M.A.N. (Museu Arqueològic Nacional de Madrid), inclou altra vegada tres exemplars que ja havien estat publicats per Cerdà (1979, núm 158, 162 i 163) i que foren trobats al primer quart del present segle, presumiblement al Puig d'es Molins (Rodero 1980, 37, fig. 3 núm 1 a 3). Aquesta autora assimila les Eb. 77 als *lothrophoroi* grecs. Hi ha un text de l'orador atenès Demòstenes (348-322 aC) explicant com ell, interrogat sobre la forma d'identificar la tomba d'un home mort solter, va replicar que hi havia un *loutrophoros* dalt aquestes tombes. Altres escriptors antics, però més tardans, semblen concedir a *loutrophoros* el sentit de *persona portadora del loutra* en les cerimònies funeràries. Igualment podria interpretar-se aquesta veu com *vas per a loutra*, és a dir, per a l'aigua purificadora en els ritus de boda i funeraris, qüestió sovent lligada, ja que, segons sembla ser, es confiava que els que morien solters poguéssin resoldre i canviar aquesta circumstància a l'altra vida. Fos el que fos el sentit de *loutrophoros* a l'antiga *Hellas*, els relleus escollits sobre les esteles funeràries gregues molt sovent representen aquest tipus de vas allargat i amb dues nances. Aqueixos, en la realitat, eren adornats pels pintors de ceràmica amb escenes de guerra, de bodes i de caràcter funerari, fet que dona una forta dosi de similitud a l'explicació de l'orador esmentat al començall de paràgraf. Si això s'interpretés a la lletra, tendríem que a l'Eivissa dels anys 250-150 aC.,

llevat de menys de deu excepcions, que representarien, per exemple els núm 1, 6 i probablement també els 3 a 5 i el 7 del catàleg, ningú morí fadri, perquè al Puig d'es Molins no en coneixem cap més. Aquest punt de vista és talment inacceptable i fictici. És a dir que, o bé els púnics copiaren la forma sense fer cas de la funció grega (és un problema habitual en la *interpretatio* semita de trets formals i culturals estrangers) o bé salvades aparences morfològiques que, certament, podrien existir, el tipus Eb. 77 i altres versions púniques de la Mediterrània Central no tenen res a veure amb els *lothrophoroi* vertaders i ens decantaríem cap a aquesta última possibilitat.

Anticipant-nos a les conclusions, podem dir que realment, amb les gerretes Eb. 77 ens trobam davant d'un tipus de vas d'ús domèstic i, àdhuc, comercial, precisament rar a les sepultures però habitual tant en el marc de les factories de ceràmica com a llocs d'hàbitat i als *emporia* ebusitans d'ultramar on, per descomptat, el motor vital era el comerç.

Aquí hem establert un catàleg a efectes interns del treball on incloem 27 números i no exhaureixen, ni de molt, tot el material que coneixem, però representen la seua problemàtica sota diferents punts de vista: el seu possible ús ritual, la seua fabricació a les terrisseries de la ciutat púnica d'Eivissa i els seus entorns, com a ses Figueretes, el seu ús domèstic, la seua exportació, la seua cronologia i els seus paral·lismes externs.

Sembla molt probable que aquest vas portés habitualment algun producte, almenys als llocs de comerç extrail·lencs i aquest, si de cas, seria el seu valor monetari vertader i no la ceràmica en si mateixa. Però és impossible aclarir aquest extrem, mentre no sigui trobat algun nou exemplar que conservi al seu interior restes del seu contingut o bé alguna inscripció gratificada o pintada que ho indiqui, i això de

moment no ha succeït.

3- LES EB. 77

3.1. La forma i les mesures

Aquest tipus de vas pot qualificar-se com «amforeta» o gerra, ben entès que el seu nom autèntic ha desaparegut, potser per sempre més. Es caracteritza per tenir una base plana sense peu i enfonsada a l'interior cap amunt rematat, de vegades, amb un botó en forma de mugró. El cos del vas té un perfil còncau a la part inferior de manera més o menys marcada que enllaçant amb la base. Esdevé convex a la superior, de manera que enllaça amb el coll. El coll (i això és un dels trets més definidors del tipus) també és còncau-convex amb la part ampla al quart superior on sovent hi ha una incisió horitzontal, és un aplanament més o menys marcat on arranquen les anses. Aquestes són lleugerament allargades amb corba suau i sovent més obertes que el diàmetre màxim del cos. La seua part inferior enllaça sobre la convexitat de l'esquena de la gerra; tenen, en secció, forma d'òval aplanat, moltes vegades amb una incisió vertical profunda o dues superposades i d'amplada diferent. La boca estableix amb el coll una apreciable ruptura de línia i és relativament obliqu-exvasada, de vegades lleugerament còncaua però també pot ser un tant convexa o simplement recta.

Les dimensions d'aquests vasos varien sensiblement. Un d'ells (núm 1), per fortuna conservat intacte i segurament del Puig d'es Molins, i un altre, també presumiblement de la mateixa procedència (núm 6), constituïran aquí dues fites de dimensions, és a dir dos marges hipotètics en la grandària d'aquest model de vas. El núm 1 (vegeu quadre de mesures) té una alçada total de 54 cm; és, per tant, la peça més gran completa avui coneguda, amb 16'6 cm de diàmetre màxim de boca i 4'2 cm d'amplada a la vorera. El coll té una alçada total de 54 cm per 35'8 cm amb un diàmetre màxim de 16'2 cm i a la base 14'2 cm. Pel contrari, la núm 6, que és la més reduïda del nostre catàleg i, de fet, la més petita que coneixem, fa un total de 18'7 cm d'alçada i 5'9 de diàmetre màxim de la boca l'amplària de la qual és d'1'3 cm; l'alçada del coll és de 4'8 cm i la del cos de 12'5, amb un diàmetre màxim de 6'8 cm i un diàmetre de 5'3 a la base.

A l'inferior dels límits proporcionats per aquestes dues mostres, que tal vegada es podrien ampliar, totes les mesures intermèdies, com es verifica al quadre, són possibles.

3.2. La decoració

És sempre pintada, llevat que alguna de les escasses acanalacions que, de vegades, comporta aquest tipus vulgui interpretar-se també com a tal decoració. Tot el material que hem vist, es redueix, almenys, a pintura de color roig fort o roig-marró. Els motius són simples i monòtons: bandes relativament fines paral·leles i horitzontals, en grups al màxim de tres o quatre, situades prop de la base, a mig cos, sobre l'esquena, a la unió coll-vorera i a la part superior de la boca (núm 1, 7 a 10, 13 a 15, 19 i 22). Les nances, quan la peça és pintada, acostumen a portar a la cara externa diverses ratlles horitzontals i, també és possible que en tinguin una de vertical fent ressaltar l'acanalació que, com hem dit abans (*supra* 3.1.), poden portar. És possible que alguns exemplars que aquí figuren com a pintats hi estiguessin originàriament i, amb el temps, hagin perdut la decoració; d'altres és segur que no en tenien: són peces ben conservades. Pel que hem pogut constatar (*infra* 3.5.), pensam que les peces pintades corresponen a la segona meitat del segle III aC i principis del II en general (remarcam això) i que les no pintades serien del s. II més entrat quan, de fet, la pintura en els vasos púnico-ebusitans de format mitjà desapareix quasi completament. Però, de fet, en contextos del segle III avançat algunes Eb. 77, la minoria, això sí, no són pintades.

3.3. La pasta i el color

No ens allargarem gens sobre aquesta qüestió en la mesura que tracta de ceràmica comuna púnico-ebusitana, producte força estàndard i que ha estat descrit en altres ocasions (Ramon 1981; Ramon *et alii* 1982, 220-1). Això significa que tenen una pasta de textura relativament fina, i més o menys porosa, sense desgrentant introduït de forma artificial. Sovinteja a la pasta d'aquestes peces la mica argentada molt fina en quantitat variable i algunes impureses naturals de l'argila i també petits grans de calç. Quant al color d'aquestes peces que no solen tenir englaiva, és també el típic de la ceràmica ebusitana: marró fosc, marró, marró clar, marró-roig, rosat més o menys intens, blanquinós i groguenc.

3.4. Algunes troballes i el seu context arqueològic

3.4.1. El Puig d'es Molins.— El magnífic exemplar núm 1 de grans dimensions i que pertanyia a la col·lecció Vives Escudero (Roman 1913, lám. XCIV; Vives 1917, lám. XLII, núm

A

B

1

6

17; Cerdà 1979 núm 158; Rodero 1980, fig. 3 núm 1 i lám. 8) prové del cementeri de la ciutat púnica d'Eivissa segons es suposa. La peça manca de context; per les seues característiques segurament es pot datar en la segona meitat del segle III aC. El mateix es pot dir de les núms 2 i 3 (Cerdà 1979, núms 162 i 163; Rodero 1980, fig. 3, núm 2 i 3) de grandària més petita i sense decorar, segurament de la primera meitat del segle II aC, talment com el nostre núm 4 (Cerdà 1979, núm 164, però la boca es postissa, la qual cosa no indica l'autor). Pel que fa a la núm 6 avui és a una col·lecció privada, però sembla que procedeix de les campanyes de J. M^a. Mañá al Puig d'es Molins; hem dibuixat la peça força concrecionada i no sabem en realitat si porta decoració pintada; es conserva íntegra. Una altra d'aquestes Eb. 77, a la qual manca tot el coll (núm 5) procedeix de l'hipogeu núm 8 de la campanya realitzada per C. Román l'any 1926 (Fernández-Padró 1982, 121) on era acompanyat, com és habitual, atès el tipus de tomba, per alguns materials del segle V-IV aC, altres contemporanis o posteriors al canvi d'era i també per diverses peces datables aproximadament entre el 200/175 i 140/130 aC, com un *olpe* tipus Eb. 12 de diàmetre màxim

desplaçat baix, per tant tardà, tres ungüentaris fusiformes de fang, de la mateixa època, dues taces ebusitanes imitant respectivament les formes 25 i 31 de la ceràmica campaniana A. A aquest horitzó de reutilització del segle II pertany, en cas que existeixi alguna coherència en tal conjunt funerari, la Eb. 77 en qüestió (Fernández-Padró 1982, 125). Finalment, en coneixem una altra que sols conserva la part inferior del cos, base inclosa, decorada amb dues bandes de pintura vermella (núm 7); procedeix del solar núm 40 del carrer Via Romana (Ramon 1978, fig. 2 núm 1), per tant de l'àrea cementerial del Puig d'es Molins. En aquest punt hi havia enterraments des del segle VII aC fins l'època imperial romana.

Pot dir-se, doncs, que el percentatge i número global d'exemplars del tipus Eb. 77 trobat al Puig d'es Molins és, per ara, ridículament baix en relació a altres materials dels segles III i II aC. Això significa que aquesta forma no fou, ni molt menys, un objecte típic o imprescindible en el ritual funerari de l'Eivissa dels anys 250-150 aC. Basta recordar que als petits cementeris rurals púnics no coneixem cap troballa d'aquesta mena. El fet no ens estranya, sinó tot el contrari, perquè aquest

tipus de vas no era massa apte com a recipient per als cadàvers incinerats, ritus típic d'aquesta època, i els aixovars aleshores eren força més senzills que en època arcaica i clàssica. Així, com gerra cinerària tenim les Eb. 69 (Ramon-Díaz 1978), les Eb. 70, Eb. 72, Eb. 73, Eb. 30 a (Font de Tarradell 1974), etc. que eren acompanyades per peces de tamany reduït, olpes, oinochais tardans, vaixel·la de taula, ungüentaris de fang i altres. D'aquesta forma s'explica la manca de funció de les Eb 77 en el ritual funerari ebusità.

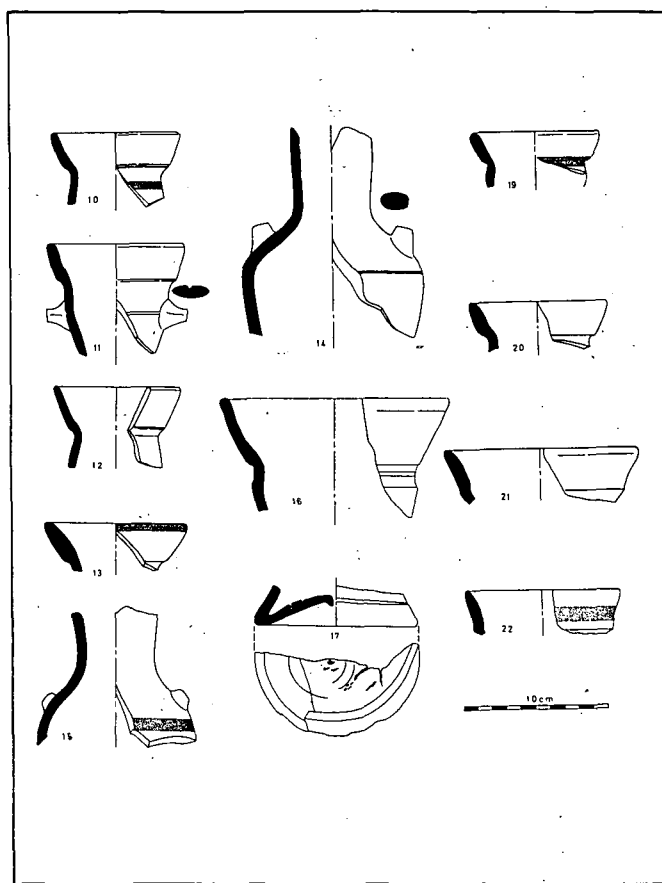
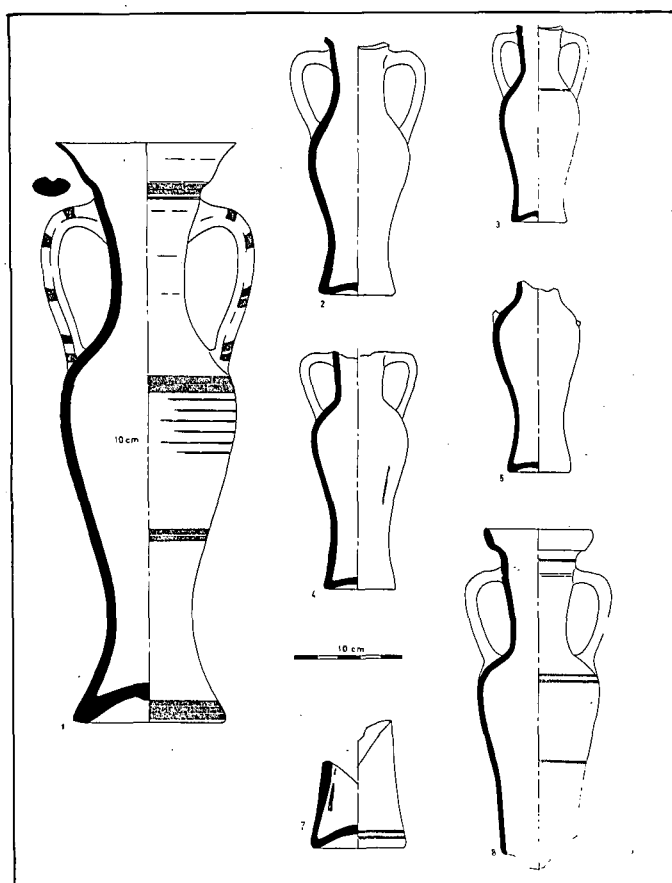
3.4.2. L'horitzó de les terrisseries ebusitanes

Per exemple en els nivells de dipòsits de rebuig de la terrisseria AE-34, en el barri industrial de la ciutat, en tenim alguns fragments (núm 16 i 17); són peces sense decorar i que es daten entre el 200/175 - 140/130 aC amb tota precisió. Un d'ells (núm 17) és una peça ratada de forn.

En els diversos runams del nivell II de la terrisseria AE-7 del mateix sector urbà (Ramon 1981 a) en trobarem una bona quantitat. Aquest nivell té una cronologia idèntica a la de l'AE-34, és a dir, primera meitat del segle II aC. En el nivell III del mateix jaciment igualment les Eb. 77 són ben representades. Les peces pintades corresponen a aquest nivell, que es data en la segona meitat del segle III aC, i les mancades de decoració són, quasi totes, del nivell II.

Una altra peça d'aquest tipus (núm 8) fou trobada l'any 1960 i publicada juntament amb altres objectes diferents per Escandell i Blázquez (1960, 174, lám. III), sota el títol d'«ánfora romana», cosa del tot incorrecta. Segons l'esquema i descripció estratigràfica que aporten els dos autors, es tracta molt clarament d'un nivell de terrisseria (cosa normal atesa la situació de la descoberta, carrer Joan Planells) púnica que ells qualifiquen de «vertedero» (Escandell-Blázquez 1960, 177) i no de «... la destrucció de varios enterramientos en la zona de ensanche de la ciudad de Ibiza y que pertenecían a la prolongación de la necrópolis del Puig d'es Molins», com afirma Fernández (1980, 37). Es tracta d'un bon exemplar d'Eb. 77 pintat, malauradament mancat de la base.

La sitja púnica FE-13 (núm 13 del carrer Francesc Escanellas, a ses Figueretes) fou amortitzada i reomplerta per materials de rebuig d'una terrisseria, sens dubte propera, cap als anys 220-190 aC. Entre un nombrós

mostrari de ceràmiques d'aquest moment citarem diverses peces fragmentàries del tipus que estam estudiant. Una d'elles, de bones dimensions i pintada amb bandes color roig, conserva els dos terços superiors, altres (núm 10 a 15) són sols fragments de boca o cos amb pintura o sense. Indubtablement foren fabricades en aquest taller que hem nomenat FE-13 a finals del segle III aC.

3.4.3. Àmbits rurals

A principis del present segle, al sud de la badia d'Eivissa (Roman 1906, 29, làms. XXII a XXV) i en circumstàncies i context exactes desconeguts, fou trobat un tresoret format per 189 monedes ebusitanes del grup XVIII i 2 del grup XII de Marta Campo (1976, 65) i que, per tant, corresponen al segon període establert per aquesta numismàtica (214-150 aC). El fet bé podria tenir relació amb un moment de perill que, o bé situariem en la segona guerra púnica, concretament l'any 217, quan desembarcà l'exèrcit del cònsol romà Cneu Corneli Escipiò amb la intenció d'prendre la ciutat) o, tal vegada millor, atès que aquestos tipus monetaris circularen fins l'acabament del segle II i àdhuc el 8 aC, entorn del 123 aC, quan Q. Cecili Metel conquistà les Balears, desconeixent nosaltres amb precisió la situació a les

Pitiüses. La dada és força interessant perquè les monedes foren guardades en una gerreta tipus Eb. 77 (Roman 1906, làm. XXI, núm 14) a la qual manca el coll i les nances (núm 18). Això, de confirmar-se, d'una banda precisaria la cronologia final en la producció d'aquest tipus vascular, perquè més tardanes no en coneixem, juntament amb molts altres púnico-ebusitans que en aquest moment semblen desaparèixer. Tot això possiblement tenguí relació amb la nova situació general creada per la presència dels romans a les Balears des del 123 aC.

Passant a jaciments d'hàbitat camperol, a part d'uns quants fragments d'aquest tipus que coneixem en diversos llocs d'hàbitat rural, inèdits, sense excavar i la situació dels quals no mereix la pena precisar, a l'edifici A de Can Sorà, prop de cala d'Hort, terme municipal de Sant Josep, on ja han estat realitzades dues campanyes d'excavació sota la direcció tècnica de l'autor d'aquest article, tenim alguns fragments de vasos del tipus Eb. 77. Un d'ells, part de la boca amb una banda de pintura marronenca (núm 19), prové del nivell de cimentació IV f de l'habitació 1, datat amb seguretat entre c. el 215 i el 175 aC.

Tot això significa que aquest tipus fou un element integrant en l'aixovar domèstic tant a la ciutat, sense dubte,

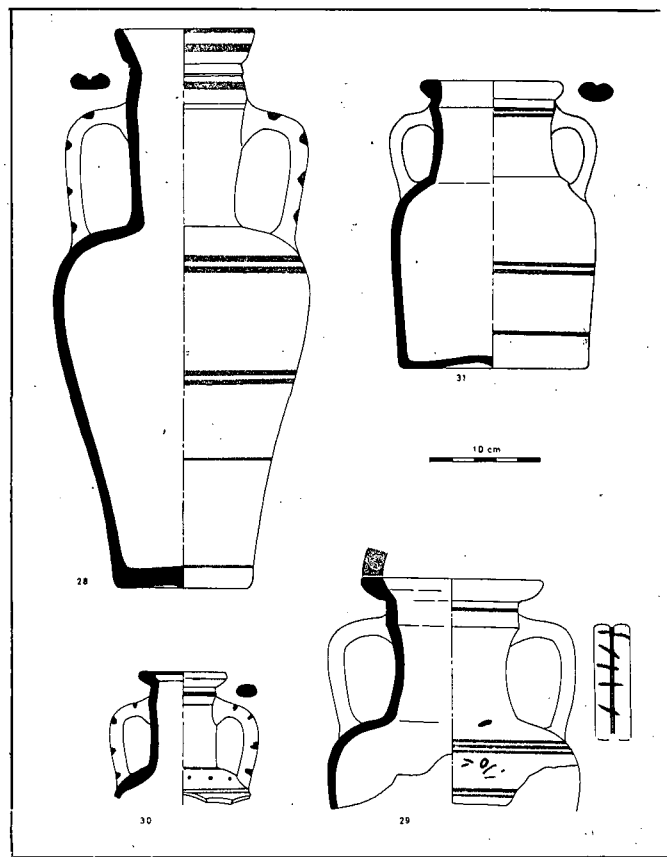
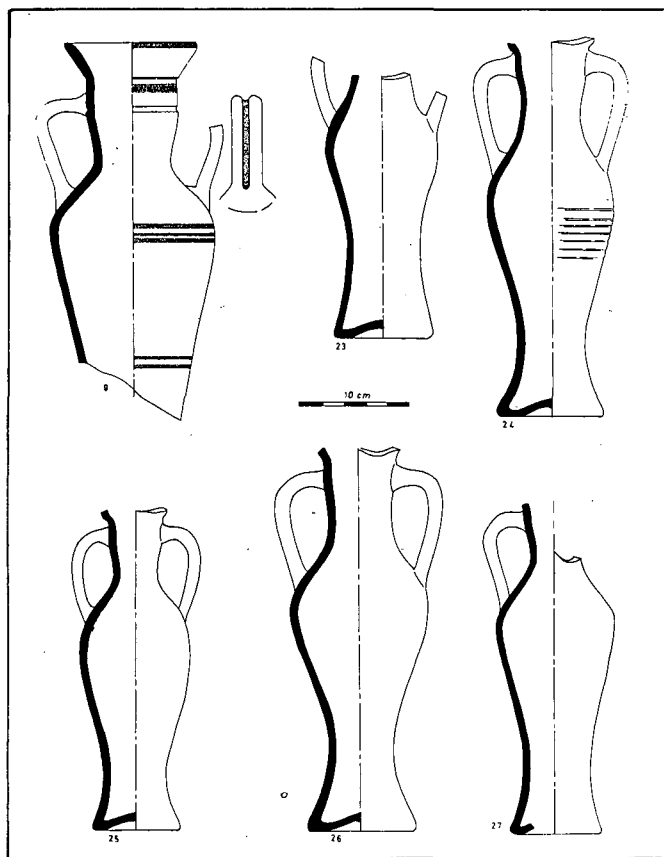
com al món rural de l'Eivissa púnica dels segles III-II aC.

3.4.4. Santuaris

Entre el material ceràmic, quasi tot datable entre els segles III i II aC, que es recuperà en la campanya de l'any 1981 al santuari d'es Cuieram (Ramon 1982) figuren tres fragments de boques (núms 20 a 22) de gerres d'aquesta mena o de les «connexes» (*infra* 4). Semblen, però, formar part de la vaixel·la domèstica de les persones, probablement sacerdots o servidors del santuari, que habitaren allí en el seu moment d'esplendor en les dates esmentades.

3.4.5. Litoral d'Eivissa

Únicament una d'aquestes peces, a la qual manca el coll i part de les nances (núm 23), coneixem del litoral d'Eivissa i segons tenim notícies es trobà prop de les illes conegudes com es Malvins, davant la platja de ses Figueretes. Al mateix jaciment submarí hi havia altres materials púnics, com un olpe tipus Eb. 13 de O màx. baix datable al segle II, la qual cosa quadra perfectament amb la cronologia de les Eb. 77 i ens fa pensar en l'existència del naufragi d'una embarcació ebusitana de la primera meitat del segle II aC en el lloc citat.

3.4.6. Bases comercials ebusitanes extra-illenques

A Mallorca i Menorca, on comerciants púnico-ebusitans, no sols comerciaven de forma molt activa sinó que inclús arribaren a fundar vertaderes colònies o factories comercials, igualment és normal trobar recipients dels tipus Eb. 77. N'hi ha a la colònia de Sant Jordi (a les Salines de Mallorca) prop de l'illot de Na Guardis (núm 24 i 25) publicades per D. Cerdà (1979, núm 166 i 167) en un context submarí presumiblement de la primera meitat del segle II. També el mateix autor (núm 26) publica una peça procedent de Portocristo (Cerdà 1979, núm 159) en circumstàncies que desconeixem. Igualment la forma ha estat trobada al desembarcador menorquí de Cales Coves (Belén-Fernández-Miranda 1979, fig. 40 núm 2 i 3; lám. XI, núm 2 i 4; Cerdà 1979, núm 160) sense context precis, però aquest lloc fou utilitzat especialment en el segle III i primera meitat o dos primers terços del segle II aC.

3.5. La cronologia

Vista la situació arqueològica on han estat trobats els objectes que abans hem comentat, no consideram necessari argumentar excessivament per afirmar que el tipus Eb. 77 fou produït a les terrisseries de la ciutat d'Eivissa i a ses Figueretes, i segura-

ment a altres llocs de l'illa, entre aproximadament el 250 i el 140/125 aC. És molt possible que lleugerament abans de la meitat del segle III ja es fabricàs aquest tipus, o altres precedents de la mateixa família tal vegada des de la segona meitat del segle IV aC, però això de moment no està clar. El que sí és segur és el seu moment àlgid, que es situa en el marge cronològic que hem dit.

3.6. Els paral·lels de fabricació púnica no ebusitana

Fora d'Eivissa aquest tipus de gerra ens apareix, a nivell bibliogràfic (i remarcam aquest punt), de forma molt escassa. Per tant, qui diu escassetat bibliogràfica no diu escassetat real, perquè la ceràmica púnica, en general, ha estat publicada de forma molt parcial i deficient. Valgui l'exemple que ens ofereix la mateixa Eivissa, on ara podem, com hem vist, oferir un mostrari de peces relativament substancials, mentre que, a nivell també bibliogràfic, abans de l'any 1979, és a dir des de fa a penes quatre anys, tot just si en teníem tres exemplars publicats, i això podria haver ofert una imatge fictícia d'aquest tipus de producció ebusitana.

A Cartago existeixen algunes peces el perfil general de les quals resulta de gran similitud, per no dir identitat, amb el de les Eb. 77, i es pot afirmar

que constitueixen produccions similars i paral·leles a les d'Eivissa. Vàrem constatar aquesta dada arran de diverses visites de treball que hem efectuat a Tunis, a les reserves dels Museus nacionals del Bardo i de Cartago. Però tan sols un exemplar està publicat, de forma fotogràfica (Delattre 1899, fig. 6 baix, al centre). Procedeix de la necròpoli de Sainte Monique i, com es normal en aquestes velles excavacions, desconeixem el seu context exacte d'associació. En la mateixa campanya al cementiri cartaginès es trobaren ceràmiques de vernís negre, datables amb tota precisió i que van des de les produccions àtiques dels segles V-IV aC, passant per les siciliotes i itàliques del segle III aC fins arribar a un abundant lot de vasos de campaniana A, de la primera meitat del segle II aC, la qual cosa enllaça amb la destrucció de Cartago el 146 aC. La cronologia de la gerreta idèntica a les Eb. 77 que la memòria no descriu, és sense dubte familiar a les d'Eivissa, és a dir, segle III-II aC. Segurament, per tant, a Cartago es fabricaren formes d'aquesta mena que el conegut catàleg de P. Cintas no arriba a considerar (1950), malgrat que aquestes troballes a Sainte Monique per part de Delattre siguin força anteriors.

A Sicília tenim altres peces, model pràcticament idèntic a les Eb. 77. Destaquen dos exemplars complets de Li-

libeo. Una d'elles fou trobada a la tomba 38 de la propietat de Tumbarello (Bisi 1971, fig. 71 a) juntament amb un ungüentari de cos globular, del segle III aC, i una taceta acroma de parets rectes. L'àmfora en qüestió té 54 cm d'alçària i 20'5 de diàmetre màxim. L'argila és ataronjada i coberta per una engalba rosada. Igual que les peces ebusitanes porta bandes de pintura roja en la mateixa posició, així com a les nances. L'altre exemplar és de la tomba 39 del mateix cementeri i les seues característiques morfològiques són similars a l'anterior; igualment pintada, té 66'5 cm d'alt (les dues són per tant de gran tamany, una igual i l'altra superior a la núm 1 d'Eivissa). A l'esmentada tomba 39 (Bisi 1971, fig. 71 b) es trobà una moneda púnica amb el cap de Tanit i al revers un cavall parat i la palmera, del segle IV-III aC. L'autora de l'excavació qualifica aquests recipients de «àmfors de tipus maltès», citant altres descobertes a Malta, segons l'obra de Th. Zammit «*The maltese Rock - Cut - Tombs of a Late Pre-Christian type*», a «*Bulletin of the Museum*», Valletta 1931 (Bisi 1971, 710, not. 2) que no hem pogut consultar i, per tant, no ens responsabilitzant d'aquestes opinions de l'acreditada investigadora italiana. Sembla ser que la cronologia general de les tombes d'aquest sector de Lilibeo (Bisi 1971, 750) té uns marges fixats entre aproximadament el 300 aC i el 280 aC, si bé també n'hi ha d'anteriors i de posteriors. Amb tot, els «amforons de tipus maltès» de Lilibeo semblen datables amb tota seguretat al segle III aC, molt probablement a la primera meitat d'aquesta centúria.

Així, malgrat hagin estat publicades poques peces d'aquest tipus fora de l'òrbita d'Ebusus, pot afirmar-se que a la regió de Tunis, Sicília occidental i molt versemblantment a Malta, existí una producció d'àmfors d'aquesta forma, segurament des dels inicis del segle III aC, que va influenciar els terrissaires eivissencs, els quals la copiaren de manera fidel. Cal remarcar també que els llocs originaris d'on vé el model per a Eivissa són relativament concrets i interrelacionats, des d'un punt de vista econòmic, cultural i polític: Cartago, Lilibeo (Marsala actual, fundació púnica del primer quart del segle IV aC/ substituïnt Mozia) i Malta. De moment aquesta forma no es coneix ni a Sardenya (on mercès a la gentilesa de la Superintendència de Cagliari i Sassari hem pogut veure tot el material), ni a la resta de Sicília, ni a cap jaciment del sud

d'Espanya ni al nord d'Àfrica occidental, la qual cosa prova una altra vegada les profundes relacions que Eivissa tengué amb Cartago i els centres púnics de la seua esfera immediata, sobretot en el segle III aC, és a dir, a l'època dels Bàrquides i uns quants decennis abans, en vigílies de les guerres púniques i en el seu transcurs.

4-ALGUNES FORMES CONNEXES

Com a tals entenem altres formes de gerres de dues nances verticals i amb el fet de tenir també el coll carenat o còncavo-convex i haver estat fabricades al mateix moment i en les mateixes factories de ceràmica que les Eb. 77, és a dir, que, sens dubte, els mateixos terrissaires púnico-ebusitans que fabricaven un tipus fabricaven també aquests altres, com a nexa d'unió.

Una d'aquestes formes està representada per un exemplar afortunadament intacte i procedent del Puig d'es Molins, segons es suposa; avui és dipositada al M.A.B. sota el número d'inventari 8418. La boca d'aquesta gerra és obliquo-convexa i relativament alta; a l'esmentada carena arranquen les parts superiors de les dues nances, i les inferiors sobre l'espatlla. Aquestes nances són rectes, presenten una corba suau i tenen secció oval amb una doble acanalació vertical com moltes Eb. 77. La base és relativament àmplia i no diferenciada, amb el fons intern lleugerament aixecat. La pasta, color marró clar, és l'habitual que hem descrit abans. Està decorada amb pintura marró-roja: dues bandes a la vorera, una sobre les nances en el coll, dues a l'esquena, unes altres dues a mig cos i unes altres dues, més fines, respectivament al quart inferior de la peça i a prop de la base. Mesura 52 cm d'alçària, 13 el diàmetre de la boca, 15'2 d'alçària de coll, 34 d'alçària el cos i 12'4 el diàmetre màx. de la base. En realitat és un tipus escàs al Puig d'es Molins i encara més als cementeris rurals d'Eivissa. Una altra de la necrópoli urbana, apareix en les sèries (II, núm 2) de diapositives del Ministeri de Cultura del Museu d'Eivissa, on consta que fou trobada en la campanya de l'any 1923 i que, segons el context on fou trobada, cal datar-la en els inicis del segle IV aC. Però, als nivells del segle V-IV aC trobats a les terrissaries del sector industrial de la ciutat, aquesta forma no apareix; en canvi sí, per exemple, al dipòsit FE-13, que ja hem comentat abans (*supra* 3.4.2.), on en tenim diverses mostres, i aquesta dada és molt més segura que els problemàtics «contextos» del Puig

d'es Molins. La forma, per tant, correspon al segle III aC, si és que no arriba al II aC.

Igualment val la pena comentar dues troballes més fetes a la sitja FE-13, de l'últim quart del segle III aC o dels primers anys del II. D'aquesta manera, la peça núm 29, a la qual desgraciadament manca la meitat o terç inferior, té un coll ample i un llavi de secció triangular, arrodonida la seua cara externa i horitzontal la superior. El coll igualment és carenat, més ample dalt que baix i còncav a la part inferior. Les nances estan col·locades igual que les Eb. 77 o la forma que hem vist abans, també de secció oval i amb una acanaladura externa. L'espatlla és arrodonida. La peça està decorada amb pintura color marró-roig: a la cara superior de la boca, una banda estreta al coll sobre les nances, uns punts a la partió col·lesquena i, sota les nances, tres bandes fines paral·leles horitzontals dalt i dues baix enquadren un motiu, tal volta vegetal, desgraciadament perdut. Fa 16'8 cm el diàmetre màx. de la boca, 11 l'alçària del coll, i la gerra té un diàmetre màx. de 23'2 cm. La pasta és marró forta.

L'altra forma (núm 30) de la sitja FE-13, que per tant té la mateixa cronologia de finals del segle III aC, en realitat és molt semblant a les mateixes Eb. 77, almenys el seu coll, esquena i nances, però la vorera de la boca té una secció diferent, triangular arrodonida en la cara superior. La decoració, de pintura roja, presenta l'esquema típic: a la cara superior, una banda estreta al coll sobre les nances, punts isolats a l'alçada de l'arranc inferior d'aquestes, i segurament el cos, que malauradament ha desaparegut, també estaria decorat amb bandes. A les nances, porta les habituals ratlles pintades horitzontals; són de secció oval, sense acanaladura. Mesura: 8'2 cm el diàmetre màx. de la boca, 7'5 l'alçària del coll i 12'6 el diàmetre màx. La pasta, típica, és de color rosat.

Finalment, presentarem una altra forma d'aquesta família amb característiques comunes a les anteriors, però també trets distintius prou importants. L'únic exemplar que coneixem d'aquest tipus (núm 31) fou trobat a una tomba de la Via Romana, per tant del Puig d'es Molins, i avui és a una col·lecció privada; es desconeix el context exacte d'associació. És una gerra, afortunadament intacta, amb una boca ampla i un llavi de secció triangular-arrodonida, lleugerament exvassada. Coll, proporcionalment a la resta de mesures, també força ample

i, molt amunt, on arranquen les nances, una marcada carena aristada. A la part inferior, el coll és lleugerament còncau. Les nances no són massa llargues, de secció oval amb una acaçaladura vertical exterior. L'esquena, poc àmplia, és convexa i el cos és un tant rectilini, quasi quadrat, perquè la base té una amplada molt superior a la resta de formes que hem vist abans. El fons interior és lleugerament aixecat. La pasta de composició típica, té un color blanc i la gerra porta, com a decoració bandes estretes color roig pàl·lid, una sota la boca, dues a mig cos i una altra prop de la base. Mesura 26'6 cm d'alçària, 13'2 el diàmetre de la boca, 7'6 l'alçària del coll, 18'8 el diàmetre màx. del cos, amb una llargària de 17'6 cm i també 17'6 el diàmetre màxim de la base.

5-PERSPECTIVA

No pot donar-se talment per resolt el tema de les Eb. 77, si bé una sèrie de qüestions entorn d'aquest tipus d'amforeta púnico-ebusitana són clares. Per exemple, la seua cronologia, que cal centrar sobretot entre el 250 i el 140 aC, corresponent molts dels exemplars pintats amb bandes roges monocromes aproximadament al 225-190 aC i després sent menys freqüents les decorades. També és obvi que, si bé probablement des de la segona meitat del s. IV aC ja existien precedents púnico-ebusitans per a aquesta forma, la Eb 77 manté una relació d'identitat morfològica amb peces del s. III de Sicília i Cartago, és a dir, que la forma no sembla evolucionar gaire *in situ*. De la mateixa manera pot dir-se que és un recipient d'ús essencialment domèstic i quotidià que, tal vegada, portava a dins algun producte específic, ja que a l'aixovar funerari arriba a ser utilitzat en ocasions més aviat rares. Es troba, però, als llocs d'hàbitat, els rurals inclosos. Fins i tot una àmfora guardava un tresoret de monedes de la seca d'Eivissa. Igualment l'hem vista al litoral d'aquesta illa i a les Balears, la qual cosa en fa un recipient també comercialitzable. Existeix també al santuari d'es Cuieram.

La resta de formes que hem presentat (núm 28 a 31) fins al moment han estat bibliogràficament desconegudes, però sense cap dubte foren fabricades en abundància. Es tracta de gerres típiques sobretot del s. III aC. Totes porten decoració de pintura monocroma. Igualment es tracta d'objectes d'ús domèstic. Tenen clars precedents, almenys algunes d'aquestes formes, en models púnico-

ebusitans de la segona meitat del s. IV aC, i a la primera part del s. III aC, de les terrisseries del sector industrial de la ciutat d'Eivissa, on, per exemple, a l'anomenat taller AE-20 i AR-33 (Ramon 1981) són abundosos els colls carenats d'aquest tipus de gerra, però el material és força fragmentari. Aquests primers models sens dubte arriben, almenys els prototipus, del Mediterrani central púnic, a partir del 350 aC aproximadament, sobretot des de Cartago i Sicília, juntament amb àmfores púniques de transport d'aquest sector i una sèrie de ceràmiques, com formes àtiques, plats, pàteres, etc., que creen en l'àmbit de les terrisseries púnico-ebusitanes una nova moda que elimina molts dels vells

models tradicionalment púnics i introdueix formes diverses vasculars força hellenitzants. És conseqüència de la nova situació econòmica al Mediterrani i de la política de Cartago que, enfrontada constantment amb certs grecs de Sicília, utilitzava tots els recursos humans i materials possibles d'Ibèria i el Mediterrani occidental, sent Eivissa una mena de base o sucursal d'aquest fenomen. Això explica aquest contacte, de vegades tan estret, amb llocs com Tunis i Sicília en els s. IV i III aC, que marcà profundament la cultura púnico-ebusitana i donà lloc a tipus de vasos com els que aquí hem estudiat.

JOAN RAMON

BIBLIOGRAFIA

Belén, Maria-Fernández Miranda, Manuel, 1979: *El fondeadero de Cales Coves (Alayor, Menorca)* a «Excavaciones Arqueológicas en España» 101, Madrid. • Bisi, Anna Maria, 1971: *Lilibeo (Marsala). Nuovi scavi nella necropoli punica (1969-1970)* a «Notizie degli Scavi di Antichità» s. VIII, vol XXV. Roma. • Campo, Marta, 1976: *Las monedas de Ebusus*. Barcelona. • Cerdà, Damián, 1979: *La colonia de Sant Jordi: una importante zona portuaria de la antigüedad*, «Exposición monográfica en el Museo de Mallorca». Palma de Mallorca. • Cintas, Pierre, 1950: *Ceramique punique*. Tunis. • Delattre, R.P., 1899: *Carthage. Necropole punique voisine de Sainte-Monique. Troisième mois des fouilles a «Cosmos»*. • Escandell, Bartolomé-Blázquez, J. M., 1960: *Nuevos objetos arqueológicos ebusitanos a «Zephrus»*, XI. Salamanca. • Fernández, Jorge H. (1980): *Bibliografía arqueológica de las islas Pitiusas* a «Trabajos del Museo Arqueológico de Ibiza», núm 3. Eivissa. • Fernández, Jorge H.-Padró, Josep, 1982: *Escarabeos del Museo Arqueológico de Ibiza* a «Trabajos del Museo Arqueológico de Ibiza» núm 7. Madrid. • Ramon, Juan, 1981: a) *La producción anfórica púnico-ebusitana*. Eivissa. • Ramon, Juan, 1981: b) *Ibiza y la circulación de ánforas fenicias y púnicas en el Mediterráneo occidental* a «Trabajos del Museo Arqueológico de Ibiza» núm 5. Eivissa. • Ramon, Juan, 1982: *Es Cuieram 1907-1982: 75 años de investigación*. Eivissa. • Ramon, Joan, et alii (1982): *Un taller de cerámica d'època tar-do-púnica a Can Roja de Baix, Sant Antoni de Portmany (Eivissa)* a «Fonaments» 3. Barcelona. • Roderó, Alicia, 1980: *Colección de cerámica púnica de Ibiza*, Ministerio de Cultura. Madrid. • Román Calbet, Juan, 1906: *Los nombres e importancia arqueológica de las Islas Pitiusas*. Barcelona. • Román Ferrer, Carlos, 1913: *Antigüedades Ebusitanas*. Barcelona. • Vives, Antonio, 1917: *Estudio de arqueología cartaginesa. La necrópolis de Ibiza*. Madrid.

Núm	Alçària total	Ø màx. boca	Alçària vorera	Alçària coll	Alçària cos	Ø màx. cos	Alçària nances	Ø màx. base	
1*	54	16'6	4'2	14'2	35'8	16'2	14'6	14'2	cm.
2	—	—	—	6'4	16'0	9'6	8'0	7'2	cm.
3	—	—	—	6'0	15'0	8'8	6'5	6'2	cm.
4	—	—	—	5'6	20'0	11'2	7'2	6'4	cm.
5	—	—	—	—	16'5	8'6	—	6'3	cm.
6*	18'7	5'9	1'3	4'8	12'5	6'8	6'0	5'3	cm.
7*	—	—	—	—	—	—	—	8'5	cm.
8*	—	10'1	2'0	9'0	—	11'4	9'1	—	cm.
9*	—	12'4	3'1	8'8	—	15'2	14'6	—	cm.
10*	—	9'0	2'2	—	—	—	—	—	cm.
11	—	9'6	2'2	—	—	—	—	—	cm.
12	—	8'8	3'0	—	—	—	—	—	cm.
13*	—	10'0	2'6	—	—	—	—	—	cm.
14*	—	—	—	—	—	11'0	—	—	cm.
15*	—	—	—	—	—	12'7	—	—	cm.
16	—	16'0	4'7	—	—	—	—	—	cm.
17	—	—	—	—	—	—	—	11'3	cm.
18	—	—	—	—	?	?	—	?	cm.
19*	—	8'9	2'0	—	—	—	—	—	cm.
20	—	9'6	2'4	—	—	—	—	—	cm.
21	—	13'5	2'9	—	—	—	—	—	cm.
22*	—	10'8	2'7	—	—	—	—	—	cm.
23	—	—	—	—	22'3	11'5	—	9'6	cm.
24	—	—	—	11'2	28'0	13'6	12'0	12'0	cm.
25	—	—	—	8'0	25'6	12'0	9'6	9'6	cm.
26	—	—	—	8'8	27'2	12'8	11'2	10'4	cm.
27	—	—	—	6'4	24'8	11'2	8'8	8'8	cm.